

csak a már a két világháború közötti korszakból is ismert „fejőstehén” szerep miatt, hanem azért is, mert a régió etnikai viszonyaiban bekövetkezett változások (a németek elűzése 1944/45-ben és a háború utáni fejletlen balkáni területekről történő szerb kolonizáció) nem csupán a nemzetiségi összetételt változtatta meg, hanem súlyos csapást jelentett a régió gazdasági fejlődésére is. Egyetértek Gulyás Lászlóval abban is, hogy cáfolja azt a legendát, miszerint a titói Vajdaság-tartomány a Kárpát-medencei magyar kisebbségek „legvidámabb barakkja” lett volna.

A könyv két utolsó fejezete az ismertetett régiók nagy mértékben eltérő 1990 utáni sorsát mutatja be. Ekkor sajnos megint a szétesett délszláv állam katasztrofális politikai-gazdasági helyzetbe jutott szerb részében ragadt Délvidék járt rosszabbul az európai uniós taggá vált Szlovákiával szemben. Míg ez utóbbiban a magyarság az elmúlt tizenöt évben, nagy erőfeszítések árán ugyan, de erősítette pozícióit, és nemzeti közösségként való fennmaradására van esély, addig a nagy arányú magyar elvándorlástól (is) sújtott Délvidéknek erre egyre kevesebb lehetősége mutatkozik.

Végül engedtessek meg a recenzensnek – részben személyes okokból, hiszen családjá mind apai, mind anyai ágon a Baja–Zombor–Szabadka-háromszögből származik – egy észrevétel. Bennem, hiányérzetet kelt, hogy nincs a könyvben legalább egy rövid alfejezet a délvidéki régió határon inneni részének 20. századi, ugyancsak röögös útjáról, sorsáról.

Sokcseviťs Dénes

Román–magyar kapcsolattörténet, 1918–1923*

Bármennyire közhelyes is azzal kezdeni egy recenziót, hogy a szerző nehéz fába vágta a fejszójét, most mégsem tehetünk mást. Amint azt a Iași Egyetem docense is megfogalmazza a trianoni béke és a magyar–román kapcsolattörténet összefüggéseit tárgyaló munkájához írt bevezetőjében: az együttélés bármely korszakáról legyen szó, nem könnyű a magyar–román kapcsolatokról írni. Lehet, Magyarországon már hamisan csengének az olyan kijelentések, hogy tudományosan nehéz feldolgozni egy témát, amit természetszerűen *szenvedéllyel* (kiemelés itt és később is tő-

* Lucian LEUȘTEAN: *România, Ungaria și tratatul de la Trianon 1918–1920*. [Románia, Magyarország és a trianoni béke, 1918–1920.] Seria Historia. Polirom, Iași 2002. 237 p.; Uő: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” 1920–1923*. [Románia és Magyarország az „új Európa” keretében, 1920–1923.] Seria Historia. Polirom, Iași 2003. 270.

lem – E. G.) taglalnak, nehéz kiegyensúlyozottnak lenni, ha *minden* megnyilatkozásnak politikai implikációi vannak, nehéz az igazságot mérlegelni ott, ahol *senki* sem kíváncsi rá, de Leuştean a bevezető megírásakor (igaz, ez már három éve történt) minden bizonnyal legfeljebb határozottabb kontúrokat húzott egy meglévő és virulens problémának, amikor az elszigetelődés kockázatát, az árulónak bélyegeztetés lehetőségét említette. Saját bevallása szerint éppen ebben lelte a kihívást is. Egy sokat tárgyalt, sokat vitatott és végül egy emelkedett narratívába illesztett esemény másféle megközelítését ígéri. Kritikát az elődök felett, legyenek azok nagy tekintélyű történészek vagy éppen nagy tekintélyű aktorok az általa elemzett eseményekben. Annak demonstrálását, hogy lehet nemzeti történelmet írni úgy is, hogy nem hivatkozunk állandóan saját nemzeti érzésünkre vagy a történelem törvényszerűségeire.

Amint azt a címek is jelzi, az első világháború végének sokszor zűrzavaros, és korábban nehezen elképzelhetőnek hitt változásokat hozó időszakának vizsgálatára vállalkozott. Ezen belül is két olyan szomszédos államnak az eseményekben betöltött helyét, szerepét kívánta bemutatni és elemezni, amelyek számára a bekövetkezett kataklizma máig ható következményekkel járt. Kísérletet kívánt tenni arra is, hogy több szempontból vizsgálja a fejleményeket, elhelyezze azokat az európai újrendezés (az „Új Európa” születése – egy Leuştean által láthatóan kedvelt fogalom) kontextusában. Ugyanakkor, amint azt hangoztatja is, kifejezetten diplomáciatörténeti tanulmányt kívánt írni. Érezhetően egyfajta antimarxista munkát, amelynek szereplői nem a népek, a tömegek, hanem az egyes személyek, akik alakítják vagy legalábbis alakítani kívánják a folyamatokat és eseményeket. Eközben támaszkodhatott a tekintélyes terjedelmű kiadott forrásanyagra, amely a békekonzferenciával és a nagyhatalmak külpolitikájával foglalkozik (angol, francia, olasz, német és persze román kiadványokra), memoárookra, az angol és francia nyelvű szakirodalom megkerülhetetlen műveire (köztük magyar szerzőkéire is), és természetesen a román külügyminisztérium, illetve kormányzat korabeli, kiadatlan levéltári anyagaira.

A nagy vállalkozásból azonban csak félmunka lett. Amíg az első művet a számos kritika mellett mégis inkább dicsérni lehet, mert a kiegyensúlyozott elbeszélés mellett a román historiográfiára vonatkozó, olykor minuciózus önkritika is lényeges eleme, addig a második könyvben már sokkal nagyobb tér jut az apológiának, a nemzeti politika visszamenőleges igazolásának. Kudarc ez, még ha csak részleges is, nemcsak a korábbi időszakra vonatkozó tanulmány erényei miatt, hanem azért is, mert a második kötet hiányosságai egyértelműen szakmai problémákat jeleznek.

Leuştean saját bevallása szerint is diplomáciatörténész. Ennek ellenére felvállalja, hogy nagy terjedelemben értekezzen a kisebbségi problémáról, és nem csupán, sőt nem elsősorban annak diplomáciatörténeti vonatkozásairól. Ezek a részek érthetetlenül önigazolóak lettek, a felhasznált szakirodalom vagy elavult, vagy egyoldalú. (Carlyle Aymer Maccartney műve Magyarországról és utódairól ebben a kérdésben mára már kevéssé tekinthető standard munkának – és ez különösen igaz elavult nemzetkarakterológiai fejtegetéseire. Zenobius Păclișanu a legkevésbé sem olyan elfogulatlan szerző, akit kritikától mentesen lehetne idézni. John Lukacs 1953-as(!) művét pedig a magyar historiográfia aktuális álláspontjaként említeni – ráadásul nem is megalapozottan (58., 265. lábjegyzet) – szintén komoly hibának tűnik.) A szerző nem tud magyarul, így a korabeli sajtóból is csak a román nyelvűt idézheti, magyart meg csak akkor, ha azt a kormányzati anyagban fordításban – és már eleve kontextualizálva – megtalálta. Ráadásul így nem is használhatta fel az utóbbi másfél évtized örvendetesen bőséges magyar nyelvű szakirodalmát a két világháború közötti romániai magyar kisebbségtörténetről. Ennek megfelelően a kérdés prezentálása kifejezetten önigazoló lett, hiába ígéri Leuştean ezzel kapcsolatban is a kiegyensúlyozott elemzést.

A történelmi munka törvényszerűségei mellett a felhasznált forrásoknak és szakirodalomnak (minden bizonnyal a nyelvi megértés hézagosságából következő) korlátozottságával magyarázhatóak elsősorban az első kötet hiányosságai is. A lábjegyzetekből kiderül, hogy a szerző bátran használta a magyar historiográfia idegen nyelven megjelent vonatkozó munkáit, többek között Ormos Mária alapvető monográfiáját, Ádám Magda műveit, Juhász Gyula kézikönyvét, Hajdú Tibor publikációit, és épített is rájuk. Éppen ezért feltűnő a magyar olvasó számára, hogy a kötet megjelenését megelőző egy évtizednek a kérdésre vonatkozó magyar nyelvű írásai, amelyek számos részletkérdést taglálnak alaposan, nem gyakorolhattak hatást a munkára. A legfontosabb példa Romsics Ignác lehet, akinek sem Bethlen Istvánról szóló életrajza, sem a békeszerződés létrejöttének körülményeire vonatkozó, már jóval 2002 előtt megjelent (és később például a *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében* kötetben összegyűjtött) művei nem tűnnek fel a bibliográfiában vagy a hivatkozásokban.

Különösen fájdalmas ezeknek a munkáknak a hiánya, mivel a kötet történelmi narratívája érezhetően nagyon közel áll az említett magyar szerzőkéhez. A források széles körű és alapos használata, a különböző tényezők, például a nemzeti önrendelkezés eszméjének értékelése, a nagyhatalmak szerepének felfogása, de még a történelmi súlypontok is rendkívül hasonlóak a magyar történettudományban domináns történelmi elbeszélés

megfelelő részeihez. Példaként említhető, hogy a Monarchia felbomlásának okai közül a nemzeti mozgalmak mellett (sőt talán kicsit még előttük is) hangsúlyozza a későbbi győztes nagyhatalmak erre vonatkozó és nagyon nehezen megszülető elhatározását. A békekonferencia tevékenységének ismertetésekor a nagyhatalmak lehetőségeit és korlátait is hasonlóképpen veszi számba – például ő is szerepet tulajdonít a végleges határvonal kialakulásában annak, hogy nem egységes, a vesztes országokkal foglalkozó, hanem a győztes kisállamok területi követeléseit vizsgáló egyedi bizottságok jöttek létre. Hangsúlyozza a Károlyi-kormány illuzionizmusát az antant segítőkézségével kapcsolatban, vagy Lindner Béla végzettsé vált döntését a hadsereg feloszlásáról, a katonák hazaküldéséről, és ugyanakkor azt is, hogy valószínűleg az adott feltételek közepette nemigen lehetett volna olyan magyar kormány, amelyik többet képes elérni. Vagyis miközben egyértelmű, hogy a munka tükrében nem egyszerűen lehetséges, hanem egyenesen szükséges a közvetlen vita a magyar és a román történettudomány között az első világháború végének időszakáról, addig az is kiderül, hogy ez nyelvi problémák miatt nem folyik.

Mindez persze nem feltétlenül járna hiányérzettel, ha nem éppen az lett volna a szerző eredeti célkitűzése, hogy a magyar nézőpontot is bemutassa. Így azonban, bármennyire alaposan épít az általa ismert munkákra, mégsem sikerül hangsúlyossá tennie „Magyarországot”, a magyar politikát. Sokkal inkább tűnik a frissen függetlenné vált ország a diplomácia tárgyának, mint alakítójának, és vezetői (Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Kun Béla, Horthy Miklós, Apponyi Albert) sem jelennek meg az elbeszélésben hasonló súllyal, mint román társaik, mindenek előtt Ion I. C. Brătianu. Igaz, itt számolnunk kell egy módszertani problémával is. A szerző által választott, személyekre koncentráló diplomáciatörténeti elemzés sokkal inkább alkalmazható az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság kormányaira, amelyek vezető személyiségeit könnyű megragadni, mint a román megszállást majd kivonulást követő gyenge kormányokra, amikor ráadásul a korábbi második-harmadik vonal politikusai kezdték meg küzdelmüket a hatalomért, és még nem kristályosodott ki, hogy ki lesz a következő időszak legfontosabb politikusa.

Ha azonban eltekintünk a fentebb taglalt problémától, amely benyomásom szerint a Trianonnal foglalkozó munka legfontosabb, az alapvető célkitűzéseket is érintő hiányossága, rendkívül hasznos és fontos műnek kell tekintenünk a könyvet. Nem pusztán az teszi lehetővé ezt az értékelést, hogy – amint már taglaltam – a történeti narratíva alapján a békeszerződés létrejöttének körülményei és története tekintetében lehetséges az értelmes vita, sőt az álláspontok egyeztetése is (ez minden bi-

zonnal fontos szerepet tölthetne be a Trianon-probléma társadalmi ki-beszélésében is), hanem a munka valóban erőteljes kritikai irányultsága miatt is. Igaz, ez utóbbi tekintetében is beszélhetünk problémákról. Leuștean egyfelől a nemzeti történetírás mítoszait veszi célba, másfelől a marxista történetírást. És bár mindkét célkitűzés legitim, néha úgy tűnik, az utóbbi olykor hibás történeti ítéletekre ragadja őt.

Az előbbi kérdésben, a nemzeti mítoszok kapcsán mindig alapos, olykor rendkívül aprólékos munkát végez. Például a román történetírás korábbi felfogásától eltérően egyértelműen azon a véleményen van, hogy Románia már nem tudott hadat üzeni Németországnak a fegyverszünetet megelőzően, és így szövetségi státusza valóban megkérdőjelezhető volt (lásd a 23. oldal 80. lábjegyzetét). Mint már említettem, különösen nagy jelentőséget tulajdonít a végleges határvonal kapcsán annak, hogy egy különbizottság jött létre a román–magyar határvonal meghúzására, ami a román területi igények felől vizsgálta a problémát (53–54.). Egyenesen azt állítja, hogy ez és a román hadsereg jelenléte „determinálta” a végleges határvonalat. Szintén a román történetírás bevett téziseivel szemben fejt ki, hogy 1919. április 16-án nem a magyarok támadtak a románokra, hanem a román hadsereg szervezeten és tudatosan „provokálta” saját magát, lehetőséget teremtve ezzel az előrenyomulásra (82.). Hasonlóképpen „mítoszromboló”, amikor azt állapítja meg, hogy a román megszállás messze állt attól a jótékony missziótól, amit a korábbi és mai román történetírás tulajdonít neki. Ennek alátámasztására újraközöl egy korábban valószínűleg szándékosan megcsonkított módon közzétett dokumentumot, amelyben Brătianu azt írja Diamandynak (a román megbízottnak Budapesten a megszállás idején), hogy addig húzza az időt a rekvirálásokról a szövetségesek megbízottaival folytatott tárgyalásokon, ameddig a már Tiszánál lévő és korábban elkobzott javakat sikerül átszállítani a folyón (149–150.). Mindezekre alapozva sürgeti, hogy a román megszállás történetét a nemzeti elfogultságtól mentesen írják újra (147. skk.).

Némileg problémásabb a marxista vagy marxistának gondolt történetírással szembeni kritikája, mindenekelőtt a Tanácsköztársaság külpolitikáját illetően. Leuștean abból a tézisből indul ki, hogy minden korabeli magyar rezsim elsődleges külpolitikai célja a területi integritás megőrzése, illetve helyreállítása volt. Ebből következően a Tanácsköztársaság külpolitikájának is ezt a cél tulajdonítja. Abban minden bizonnyal igaza van, hogy az új rendszer legitimitásához jelentős mértékben hozzájárult a remény, hogy esetleg szovjet segítséggel sikereket érhet el a szomszédokkal szemben. Az azonban már nem feltétlenül állja ki a források

próbáját, hogy ennek a területi egység helyreállítása lett volna a célja. A szerző ennek kapcsán nemcsak kritika nélkül elveti azt, hogy Kun Béla ellenkező értelmű jegyzéke komolyan vehető lenne, hanem tudomást sem vesz a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásáról, ami egyáltalán nem a területi integritáshoz való ragaszkodás jele, sem a korabeli kommunista és egyéb baloldali forradalmárok legtöbbszörének felfogásáról, amely szerint a szocialista forradalom automatikusan megoldja majd a nemzeti kérdést. Már pedig ennek tükrében a Tanácsköztársaság területvédelme sokkal inkább a forradalom hatókörének kiterjesztését célozta (olyan helyzet megteremtését, amikor igazából a határok lényegtelenek), semmint egy nemzeti kommunista rendszer Leuştean sugallta létrehozását.

Az antibolsevizmus a szerző némely más ítéleteit is megkérdőjelezhetővé teszi. Nem egy esetben érhető tetten, hogy a román–magyar „háborút” 1918 végén majd 1919-ben a Tanácsköztársaság prizmáján keresztül próbálja értékelni. Olykor úgy tűnik, igazolni akarja a román előrenyomulást, sőt néha bizony az a koncepció is felvillan, hogy a román hadsereg mentette meg Közép-Európát a bolsevik veszedelemtől. Ebből a szempontból árulkodó, hogy már 1918 végén, a Maros-vonal átlépése kapcsán hivatkozik az egyre erőteljesebb bolsevik agitációra, mint ami szükségessé tette ezt a lépést (31.), és később is állandóan hasonlóképpen érvel. Így aztán annak ellenére, hogy egyébként annak részleteit, a Vix-jegyzékkel együtt, alaposan és mértéktartóan ismerteti, nem vesz tudomást arról: részben éppen a román előrenyomulás provokálta ki a budapesti rezsim- és rendszerváltást. Fel sem merül benne, hogy tulajdonképpen a román hadseregnek éppen egy, részben a román politika miatt előállt helyzetet kellett megoldania, ami lehet ugyan logikus és érthető, de igazolásul semmiképpen sem szolgálhat.

Ez a kérdéskör egyúttal átvezet a könyv egy másik problémájához, a forráskritikához. A szerzőnek több esetben sem sikerült megfelelő kritikával kezelnie román dokumentumokat. A legjobb példa erre a román-ságot ért vélt vagy valós atrocitások témája. A bolsevik agitáción kívül ez a másik, a román hadsereg előrenyomulása melletti, olykor érezhetően egyetértően idézett érv. Ezt azonban többnyire nem mikrotörténeti forrásokkal vagy szakmunkákkal támasztja alá, hanem diplomáciai iratokkal, amelyek célja éppen az volt, hogy igazolják a katonai fellépés szükségességét. Amikor pedig a román álláspontot erősítő megnyilatkozások szerzőihez hasonló funkciójú és feladatú személyek ellenkező tartalommal nyilatkoznak a kérdéstről (például 1919 első hónapjaiban, amikor Vix és alárendeltjei, illetve a Budapest felől érkező átutazók szerint a román panaszok eltűzöttak voltak – 60.), akkor ezeket meg lehet

sen pszichologizáló kritikával veti el, anélkül, hogy ugyanezt a kritikát alkalmazná a bukaresti forrásokra is.

A könyv szövegének stilisztikai elemzésével ugyancsak tetten érhető egyfajta rejtett elfogultság. A stílus és a szóhasználat döntően tudományos, de Leuștean néhány helyen hirtelen vált: patetikus és emelkedett lesz, vagy egyszerűen csak olyan erős kifejezéseket használ, amelyek már egyfajta pozitív ítéletet is implikálnak. S mivel a mű alapvetően és nagyrészt visszafogott és elemző, ezek az oda nem illő részek annál inkább feltűnnek az olvasónak. A padovai fegyverszünet kapcsán arról beszél, hogy az kielégítette ugyan az olasz és délszláv *területi igényeket*, de csalódást okozott Bukarestben, mivel nem tartalmazta a románok *nemzeti egységének* megteremtéséhez szükséges előfeltételeket (22–23.). Korábban a nagyhatalmakra nehezedő nyomásról írt, *emberek tízmillióinak újjáéledő reményéről*, ami megakadályozta, hogy visszalépjenek a Monarchia felosztásának tervétől (15.). Vagy egy mondat Budapest megszállásáról, amikor a lenézett „valachok” végre az *évszázados ellenség* fővárosában sétálgattak: „Tíz-tizenegy évszázados, a magyarokkal szemben alapvetően védekező beállítódás után, a románok most, 1919 nyarán dicsőséges bosszút álltak.” (111.)

Ugyancsak problematikusnak tűnik a történeti perspektíva igazoló, legitimáló használata. A 45. oldalon, egy későbbi befejezésben is megismételt eszmefuttatásban, a szerző a békekonferencia legfontosabb eredményeként taglalja a nemzetállamok megteremtését, mint amit az egész 20. századi történelem annak ellenére igazolt, hogy magát a koncepciót ma is sokan támadják. A 174. oldalon a békeszerződésnek a határokat megállapító, második részével kapcsolatban a következőket írja: „Ha az idő próbája felhasználható egy nemzetközi aktus valós viszonyokhoz való igazodásának alátámasztására, akkor az 1920. június 4-én aláírt szerződésnek ez a része volt az, amelyik igazolást nyert azáltal, hogy Magyarország határai az egész 20. században ténylegesen intaktak maradtak.”

Ezen kijelentések egyik problémája az, hogy vitathatók. Az előbbivel szemben mégis csak felvethető a nemzetállam korlátaira, sőt a kisebbségekkel szembeni szükségszerű jogkorlátozásra vonatkozó megfontolások sora éppen úgy, mint az, hogy a 20. századi történelem értelmezhető (legalábbis Európában) egy nemzetállam előtti nyugalmi rendből egy nemzetállam utáni nyugalmi rendbe való átmenetként, amiben éppen a nemzetállamiság jelent destabilizáló tényezőt. Az utóbbival kapcsolatban pedig nem tekinthetünk el attól, hogy a Trianonban meghúzott határok még két évtizedet sem álltak fenn módosítás nélkül (és nem teljesen megalapozatlan az azt követő évtizedes mozdulatlanságot elsősorban a nemzetközi körülményeknek, nem pedig valamiféle belső szükségszerű-

ségnek tulajdonítani), ami semmiképpen sem minősíthető stabilitásnak. A másik probléma az, hogy a szerző a bevezetésben kifejezetten elveti a történelmi törvényszerűségek létezését és érvényesítését a történettudományban. Ennek ellenére ezek az eszmefuttatások, ha implicit módon is, valamiféle teleológiai magyarázatot próbálnak adni az eseményeknek, és így éppen a történelem törvényeire építenek.

Mindezeken túl, mint valószínűleg minden történeti munka, ez sem mentes a kisebb hibáktól, pontatlanságoktól. Például a szerző a 37. oldalon azt állítja, hogy a független államiság megkülönböztető jegyei közül (nemzetközi elismerés, diplomáciai képviselők, hadsereg, pénzkibocsátó bank stb.) az új magyar állam egyel sem rendelkezett – miközben nyomban megkezdődött a magyar külképviseletek felállítása, ahol erre lehetőség nyílt, zajlott a hadsereg szervezése, és megkezdődött az önálló pénzkibocsátás is. A 68. oldalon az szerepel, hogy a KMP vezetőit már március 20-a előtt kiengedték volna a fogházból. A 140. oldalon felsorolja a Huszár-kormány békekonferencia általi elismerésének feltételeit (a legrövidebb idő alatt szervezzenek választásokat az általános választójog alapján, a törvény és a rend fenntartása, lemondás bármilyen agresszív akcióról, az ideiglenes határok tiszteletben tartása a béke megkötéséig, a polgári szabadságjogok tiszteletben tartása), majd azt a meglepő kijelentést teszi, hogy ezek közül semmi sem valósult meg. A 172. oldalon, a 122. lábjegyzetben Csáky István hivatalban lévő magyar külügyminiszterről beszél.

*

Amíg a Trianonról szóló mű összességében pozitívan értékelhető, addig a román–magyar viszony 1920 és 1923 közötti alakulását vizsgáló munka már nem. A diplomáciatörténeti részek az első műben megszokott alapossággal és kiegyensúlyozottsággal készültek el, a szerző most is nagymértékben támaszkodott az idegen nyelven megjelent magyar szakmunkákra, mindenekelőtt Ádám Magda Kisantant-monográfiájára. A szerző által elemzett három esettanulmány (a bécsi magyar emigráció és Románia viszonya, az 1923. januári határincidensek ügye és Camil Manuilă kálváriája a kölcsönös repressziók közepette) érdekesek és tanulmányosak is. (A bécsi emigrációról közölt román titkosszolgálati jelentés, amely szerint Garbai Sándor felajánlotta szolgálatait Romániának egy antirevizionista és antimarxista munkásmozgalom szervezéséhez, érdekes kutatási irányt is kijelölhet.) Ezzel szemben, mint már említettem, a munka negyedét kitevő második fejezet, amely a magyar kisebbséggel

foglalkozik, egyoldalú, elfogult, módszertanilag is kritizálható, többnyire csak a román történettudomány és a politika szólalmait reprodukálja. Olyan mértékben, ami sajnós az egész mű értékét is megkérdőjelezheti.

A két állam kapcsolattörténetével foglalkozó részek kulcsa a kisantant megalakulása, illetve Magyarország felvétele a Népszövetségbe és a népszövetségi kölcsön megszerzése. Leuștean a kisantant megalakulásának elemzésekor sorra veszi a térség újrendezésére irányuló nagyhatalmi terveket. Arra a következtetésre jut, hogy Románia, amely korábban sajátos geopolitikai helyzete miatt inkább egy lengyel–román–magyar megegyezésben lett volna érdekelt, végül is a magyar–csehszlovák tárgyalások és a királypuccs miatt kényszerült bele a Kisantantba. Ez ráadásul nem is elsősorban román, hanem sokkal inkább csehszlovák érdekeket szolgált, fő szorgalmazója is Beneš volt. Románia ebben az ügyben egyszerűen kényszerpályára került, nem tudta saját érdekeit érvényesíteni. Igaz, ebben jelentős szerepe volt annak is, hogy végül illúzióknak bizonyult a megegyezés Magyarországgal.

Ennek ellenére a kisantról már közvetlenül születése után megmutatkozott, hogy nem tudja betölteni azt a nagyszabású szerepet, amit Beneš neki szánt. A nyugat-magyarországi kérdés megoldásában, ahogy azt a román külügyminisztérium is megállapította, nem tudott „nagyhatalmi szerepet” játszani, miközben az olaszok befolyása a térségben megerősödött (61.). A második királypuccs elleni fellépés azonban konszolidálta a szövetség helyzetét, s bár a britek és az olaszok kezdtek tőle távolságot tartani, Lengyelország támogatta a Habsburg-ellenes fellépést, sőt november 6-án még egy később nem ratifikált egyezményt is aláírt Csehszlovákiával. Miután Ausztria és Csehszlovákia 1921 decemberében megállapodást kötött, sikerült Magyarországot teljesen elszigetelni a térségben.

A kisantant kapcsán meg kell említenünk, hogy a szerző határozottan törekedett arra, hogy kritika alá vegye a korábbi román történetírás eredményeit, és ennek kapcsán egyértelművé teszi, hogy a szövetség kifejezetten Magyarország ellen irányult. Élesen kritizálja Viorica Misucot (56–57.), aki szerint a szövetség létrejötté az újraéledő német veszélyhez köthető. Leuștean ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy akkoriban mindhárom fővárosban a magyarok voltak az aggodalom első számú tárgyai. A román–csehszlovák szerződésben is kifejezetten szerepel a Magyarország elleni fellépés koordinálásra vonatkozó cikkely. Ezzel szemben a német–csehszlovák viszony barátságos volt, amit csak erősítettek a lengyel-kérdésben meglévő közös érdekek.

Ugyancsak elveti Eliza Campus megközelítését, aki szerint a kisantant tulajdonképpen egy föderáció magja lett volna. Leuștean nem lát sem-

milyen arra utaló jelet, hogy a szövetség államai megkísérelték volna ilyen céllal továbbfejleszteni együttműködésüket. Még a szövetség megfelelő szervezetéről is csak 1933 után beszélhetünk, amikor sor került a szervezeti egyezmény aláírására. Úgy véli azonban, hogy ezek a túlzások, tarthatatlan állítások a magyar historiográfia „tükörállításainak” reflexiói, amelyek szerint a kisantant egy agresszív szövetség lett volna Magyarország ellen és minden szinten akadályozta volna az együttműködést Közép- és Kelet-Európában, ezzel kényszerítve Magyarországot arra, hogy más revizionista hatalmak segítségét keresse. Sajnálatos azonban, hogy az ennek alátámasztására John Lukacs *The Great Powers and Eastern Europe* című művéből hosszasan idézett passzus (ami ráadásul több mint fél évszázada jelent meg) nem ezt állítja, hanem csak azt, hogy a kisantant léte megakadályozta a megegyezést Magyarország és szomszédai között, ezáltal ismét a nacionalizmus olyan hullámaint keltve Magyarországon, mint amelyek ellen egykor a szövetséget életre hívták. Rámutat továbbá arra, hogy a kisantant egyetlen más konfliktusban sem működött kielégítően. Ennek ellenére megszívlelendő Leuştean ezen a helyen (59–60.) kifejtett véleménye: „Nem sikerült azonosítanunk egyetlen olyan okot sem – politikait, nemzetit vagy tudományosat –, amely alapján némely hamis állításokra és túlzásokra más hamis állításokkal és túlzásokkal kellene válaszolnunk!”

Sajnos a kötet következő része nem felel meg ennek a történelmi hitvallásnak. A szerző, aki láthatóan sem a kisebbségtörténetben, sem az ezzel kapcsolatos elméleti munkákban nem mozog otthonosan, a magyar kisebbség kapcsán beleesik a korábbi történetírás és a forráskritika hiányának csapdájába. Bár ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban is azt hangsúlyozza, hogy a problémát nem lehet megkerülni, sem egyoldalúan megközelíteni, mégsem sikerült megfelelnie a maga állította mércének. Hiába indul ki abból, hogy valahogy át kell hidalni a nagyvonalú kisebbségpolitikai hangsúlyozó román és a teljes elnyomást hangsúlyozó magyar szövegek közötti ellentétet, végül ez neki sem sikerül. Bár megértéssel fordul a magyarok felé, akik ezer év után elveszítik domináns helyzetüket, és az 1918–1920 közötti, ideiglenesnek gondolt rémálmuk állandósul (93.), végül mégsem bizonyul eléggé empátikusnak, és túlzottan hisz román forrásainak.

Ebben a részben sorjáznak a hibák, hamis beállítások. A legfontosabb talán az, hogy a szerző szinte már szociáldarwinista értelmezését adja a korszak történelmének. Minden további kérdés nélkül elfogadja, hogy a románok olykor diszkriminatív lépéseit megalapozta a magyarok dominanciája a társadalomban, amit a románok joggal(?) próbáltak megtörni (95.). Román középsztályt és elitet kellett létrehozni és ez csak a

nemzeti koordináták mentén lezajló szociális forradalommal volt elérhető – állítja. Mindehhez sajnos nagyon régi, egyértelműen politikailag determinált társadalomtörténeti sztereotípiák társulnak. E szerint például, ha a magyar társadalom nem lett volna differenciált, hanem csak egy paraszti tömeg, akkor könnyen megnyerhető lett volna Románia számára. Vagy: csak a magyar arisztokrácia rovására lehetett a román burzsoáziát létrehozni. Az előbbi kapcsán teljesen figyelmen kívül hagyja a művelődés és a műveltség szerepét a nemzetépítésben és a nemzettudat kialakításában. Az utóbbi kapcsán azt nem veszi figyelembe, hogy Erdély társadalmában az arisztokrácia soha nem játszott olyan jelentős szerepet, mint Magyarországon. Ráadásul ezt a réteget alapjaiban rázta meg az uralomváltás. (Ezt kiválóan mutatja az *Erdélyi Társaság* című folyóirat alig két évfolyama 1921–1922-ből. Az arisztokrácia és a nagypolgárság életét megismertetni hivatott lap anyagiak hiányában kénytelen volt működését beszüntetni.) Fel sem merül a szerzőben, vajon egyáltalán igazolható-e egy ilyen lépéssorozat. Ehelyett egyetértően értekezik a magyar önkormányzati vezetőségek románosításáról, ott is, ahol a magyarok éltek többségben. Liberális nemzetiségpolitikaként, a saját nemzeti identitás megszilárdításaként tárgyalja azokat az állami intézkedéseket, amelyek a szabad identitásválasztás korlátozásával megakadályozták, hogy a zsidók, vélelmezett svábok, románok magyar iskolába járássák gyerekeiket, vagy magyarnak vallják magukat a népszámlálásokon. Igazolhatónak tartja, hogy ezeket a korábban elmagyarosított vagy elmagyarosodott csoportokat az állami kényszer eszközeivel próbálták disszimilálni.

Némileg használhatóbb mindaz, amit az iskolarendszerről ír. Rámutat a különbségre a Consiliul Dirigent, az 1919 után Nagyszebenben működő erdélyi román kormányzat lassú egységesítést feltételező iskolapolitikája és a bukaresti liberálisok gyors egységesítésre törekvő lépései között. Ugyanakkor túlzottan idillikus képet fest az állami iskolapolitikáról. Azt állítja, hogy a román állam jelentős erőfeszítéseket tett a kisebbségi szerződés betűjének betartására, arra, hogy mindenhol biztosítsa az ingyenes alapfokú, anyanyelvi oktatást. Az egyházi iskolák működését éppen e törekvés meghiúsításának tartja. Emellett beszámol néhány esetről, amikor ezek „államellenes” irányt követtek, és ezzel indokolja, hogy a kormányzat restriktív lépéseket tett az egyházi iskolákkal szemben, megvonta a nyilvánossági jogot (az államilag elismert érettségi bizonyítvány kiadásának jogát), valamint bezárattott egyes iskolákat. Azzal azonban nem vet számot, vajon miként indokolhatnak egyes esetek általános érvényű korlátozásokat. Vagy éppen miként korlátozná az államellenes tendenciákat egy adott iskolában, ha oda más nemzetiségűek nem iratkozhatnak be?

Ebben a formában teljesen feleslegesnek tűnik egy alig 3(!) oldalas fejezet beiktatása a magyarországi kisebbségpolitikáról. Részben a már említett Zenobius Păclișanu munkái menthetetlenül elfogultak, részben néhány kényes kérdésben az egyéb felhasznált művek megbízhatósága is kérdéses, legalábbis a szerző hivatkozásai alapján. Nemigen lehet komolyan venni egy olyan művet, amely szerint a trianoni Magyarország területén az 1910-es népszámlálás adatai alapján 85 000 román élt volna, majd erre alapozva állítja, hogy ezeket a világháború után nagyon gyorsan elmagyarosították. Ennek a pár oldalnak (amelyből éppen a korszak magyarországi kisebbségpolitikájának megalapozott és jól dokumentálható kritikája hiányzik) ebben a formában csak egyetlen szerepe lehet: bemutatni, hogy a magyarok sem voltak jobbak. Mindezek tükrében a kisebbségi kérdéssel foglalkozó részeket annak ellenére is sikertelennek kell tekintenünk, hogy a szerző időről-időre kísérletet tesz a kiegyensúlyozottabb ítéletre, illetve a leíró, nem normatív megközelítésre (például a 137–138. oldalon található összefoglaló jellegű bekezdésben).

Amikor Leuștean végre visszatér a diplomáciatörténeti kérdések elemzéséhez, akkor újra az erényei dominálnak. Az 1922–1923 közötti magyar–román diplomáciatörténet analízise megint alapos, látszik, hogy a szerző a kisebbségi kérdéssel ellentétben ezen a terepen otthonosan mozog. Kiemeli a Bethlen-kormány jó értelemben vett opportunizmusát és alkalmazkodását a nemzetközi viszonyokhoz. Ennek következtében a második királypuccsot követően teljesen elszigetelt magyar kormány hamarosan kitör ebből a helyzetből, és eléri, hogy (mindenekelőtt) London mellé álljon a kisantanttal szemben. Ennek köszönhető, hogy a kisantant ellenállását leküzdve sikerül elérni a Népszövetségbe való felvételt, majd a stabilizációs kölcsön folyósítását. Ez utóbbit a szerző egyértelműen a kisantant és ezen belül Brătianu kudarcának tartja, különösen mert ugyanez Romániának nem, vagy csak sokkal rosszabb feltételekkel sikerült. Úgy véli, hogy a meghatározó nyugati nagyhatalmak támogatásáért folytatott versenyben a liberálisok kormánya alulmaradt Bethlennel szemben, és ezzel új korszak kezdődött a két ország kapcsolattörténetében. Magyarország számára véget ért a világháború utáni kiszolgáltatottság korszaka.

*

Sajnálatosnak mondható, hogy Leușteannak, aki a diplomáciatörténet alapos és jó ismerője, ráadásul kész és képes elszakadni a korábbi történetírás megrögzöttségeitől, nem sikerült két egyenletes színvonalú mű-

vet letennie az asztalra. Amíg az első munkában a kritika dominál, ami jót tesz a tanulmánynak, addig a másodikban olyan súlyos hiányosságok találhatók, amelyek az egyébként színvonalas diplomáciatörténeti részekre is rossz fényt vetnek.

Van azonban a munkáknak egy nagyon megszívlelendő tanulsága is. A kötetekből, különösen az elsőből, de részben a másodikból is, meglehetősen jól megismerhető a korabeli román felfogás a két ország viszonyáról, a békeszerződésről, a békekonferenciáról, a békejavaslatról, majd a beilleszkedésről az „új Európába”. Számunkra semmiképpen sem haszontalan tisztában lenni nem csak azzal, ami viszonylag közismert, hogy a románok területi követeléseit túlmutatták a végül meghúzott határon, hogy nem sikerült érvényesíteniük a bukaresti szerződésben lefektetett és később maguknak vindikált jogait, hanem azzal is, milyen elentétek feszültek a nagyhatalmak és Románia között. A „balkáni” román diplomácia „sikerességének” mítosza mellett nagyon könnyű elfeledkezni arról, hogy Brătianu a konferencia vezetőinek szemében a legellenszenvesebb figurák közé tartozott, arról, hogy hosszú hónapokba telt, amíg a románoknak sikerült magukat szövetséges hatalomként elismertetni, vagy arról, micsoda ellenszenv uralkodott a román delegáció soraiban az őket „meg nem értő” nagyhatalmak képviselői iránt. (A szerző ezzel kapcsolatban például Brătianu megjegyzését említi a „kétségbeesztő helyzetről” – 67.) Még az egyébként elfogult kisebbségtörténeti narratívának is vannak olyan elemei, amelyek megfontolásra készítenek, amikor ezeket a kérdéseket vizsgálva nem kellő empátiával szemlélnénk a másik oldal korabeli érveit és társadalmi frusztrációit amiatt, hogy az uralomváltás nem jár szükségszerűen és azonnal azzal, hogy a románság megszerzi a domináns társadalmi pozíciókat is.

Mindezek nem pusztán azért lehetnek fontosak, mert a korabeli román álláspont és vélekedés ismerete természetesen megkerülhetetlen a kérdés magyar vonatkozásainak értékelésében és elemzésében. Legalább ennyire fontos probléma, hogy a látszat ellenére Trianon és ami utána következett nem magyar vereség és román győzelem, hanem meglehetősen paradox módon egyidejű, bár természetesen különböző mértékű csalódás. Korántsem lehetetlen, hogy ez az egyidejű és racionálisan nehezen felfogható érzés (ami aztán sajátos módon újra megismétlődik 1940-ben, Bécsben) az egész 20. századi magyar–román kapcsolattörténet kulcsa. A másik meg nem értése, magyar részről a sikerélmény feltételezése a románokról, román részről pedig a bizonytalanság tudata (elsősorban nem a Trianon-mítoszgyárban oly gyakran emlegetett okból, vagyis azért, mert tudat alatt ők maguk is éreznék, hogy jogtalan és bü-

nös módon birtokolják ezeket a területeket, hanem azért mert román részről is komoly *ressentiment* fogalmazódott meg a békekonzferenciával kapcsolatban) sokban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kétoldalú viszonyt társadalmi szinten is a nehezen oldható kölcsönös félelmek és gyanakvás jellemezték és részben jellemzik ma is.

Egry Gábor

Magyar–román kapcsolatok, 1956–1958*

A közelmúlt magyar–román kapcsolatainak, valamint a két ország 1956-ban és a következő évtizedekben „párhuzamosan” futó pályájának kutatása komoly kihívást jelent a magyar történészek számára. Miután – egyelőre csak román nyelven – megjelent a korszak tanulmányozásának egyik alapműve, Nagy Imre sznagovi feljegyzéseinek válogatása, Magyarországon is napvilágot látott egy hiánypótlónak szánt dokumentumkötet. Szerkesztője, Lipcsey Ildikó már több mint húsz év óta foglalkozik a második világháború utáni Románia történelmével: monográfiát írt a romániai Magyar Népi Szövetségről és a CASBI-kérdéséről (az ellenséges javak kezelésére létrehozott kormánybiztosságról, amely a magyar vagyon jelentős részét is kezelésbe kapta), és jelenkor-történeti kutatásait számos népszerűsítő jellegű tanulmányban és írásban is közzétette.

A jelen kötet tematikája azonban nem korlátozódik a két ország között politikai és diplomáciai viszony alakulására, hanem magában foglalja 1956 romániai recepcióját is (a budapesti román nagykövetség jelentéseit, a romániai tüntetések és a rendszerellenes szerveződések hálózatát, a hatalom által levezényelt megtorlás rendszerét), és fényt vet a forradalom nyomán beindult román nemzetiségpolitikai változásokra is, különös tekintettel az erdélyi magyarok iránti bizalomvesztésre. A kötet célja ambiciózus: összekapcsolni és rendszerezni a korabeli magyar–román viszony gócpontjait, amelyek nem egymástól függetlenül, hanem együttesen eredményezték a magyar–román viszonyt később terhelő kölcsönös bizalmatlanságot és őszintétlenséget. Ezért is nagyon sajnálatos, hogy a recenzió nem ezt az elképzelt, hiánypótló és úttörő jellegű kötetet tudja bemutatni, hanem egy olyan válogatást, ami finoman szólva is szakszerűtlennek minősíthető.

* *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok.* Szerk.: Lipcsey Ildikó. Paulus-Publishing Bt.–Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2004. 409 p.